

Sławomir Bylina

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID: 0000-0002-3975-5825

doi.org/10.34765/sp.0323.a12

ZJAWISKO MIGRACJI POLAKÓW W OBLICZU WYBUCHU DRUGIEJ WOJNY ŚWIATOWEJ. ZARYS PROBLEMATYKI

Streszczenie

Celem artykułu jest ukazanie perspektywy badawczej w zakresie zjawiska migracji okresu początku drugiej wojny światowej. Praca ukazuje poszukiwanie definicji migracji w zakresie środowiska powstania, czynników determinujących migrację, dobrowolności (legalności), czy aspektów trwania migracji (geograficzno-demograficzna, kulturowo-społeczna, historyczna, etyczna i aksjologiczna). Część merytoryczna podzielona została na trzy główne formy migracji, które określone charakterem migracji, podzielono na deportację rosyjską na wschód, wysiedlenia przez Niemców na zachód, oraz uchodźców wojennych. W publikacji zastosowano metodę historyczną, oraz metodę analizy i syntezy treści. W wyniku ustalenia głównych kierunków badawczych przyjęto zasygnalizowanie kierunków migracji Polaków w poszczególnych kierunkach świata z podziałem na konkretne kontynenty. Omówiono także podstawowe dane statystyczne dotyczące ilości oraz przynależność społeczeństwa polskiego z podziałem na wojskowych i cywili.

Słowa kluczowe: migracja, deportacja, przesiedlenie, uchodźca, społeczeństwo, bezpieczeństwo, wojna.

Kody JEL: N94

THE PHENOMENON OF MIGRATION OF POLES IN THE FACE OF THE OUTBREAK OF THE SECOND WORLD WAR. OUTLINE OF THE PROBLEM

Summary

The aim of the article is to present the research perspective on the phenomenon of migration at the beginning of the Second World War. The paper shows the search for definitions of migration in terms of the environment of origin, factors determining migration, voluntariness (legality), or aspects of migration duration (geographical-demographic, cultural-social, historical, ethical and axiological). The substantive part was divided into three main forms of migration, which, defined by the nature of migration, were divided into Russian deportations to the east, displacements by Germans to the west, and war refugees. The publication uses the historical method, as well as the method of analysis and synthesis of the content. As a result of establishing the main research directions, it was assumed that the directions of migration of Poles in particular directions of the world were signalled, divided into specific continents. Basic statistical data on the number and affiliation of the Polish society divided into military and civilians are also discussed.

Keywords: migration, deportation, resettlement, refugee, society, security, war.

JEL Codes: N94

Wprowadzenie

Interdyscyplinarny charakter zjawiska migracji sprawia, że zwrócenie uwagi na procesy migracyjne we współczesnym świecie, wymuszają spojrzenie na genezę poruszanego zagadnienia. Również takie dyscypliny naukowe, jak socjologia, politologia, historia czy nauki o bezpieczeństwie zwracają uwagę na poszczególne aspekty poruszanego zagrożenia czy też wyzwania teraźniejszości. Aktualnie zjawisko migracji rozpatrywane jest z perspektywy wielu płaszczyzn. Dokonywane są diagnozy stanu migracji, oraz jej odmian wobec Polaków. Zajmuje się tym chociażby Komitet Badań nad Migracjami Polskiej Akademii Nauk (Horolets, Lesińska, Okulski 2019). Globalnie zjawiskami

migracji zajmują się instytucje i organizacje międzynarodowej, jak np. Międzynarodowa Organizacja do spraw Migracji (International Organization for Migration), Jezuicka Służba Uchodźcom (Jesuit Refugee Service). Również Unia Europejska prowadzi Europejski Program w Zakresie Migracji. W tym celu utworzyła Europejskie Centrum Zwalczania Przemytu Migrantów i prowadzi operacje w ramach Frontexu („Temida”, „Posejdon”, „Indalo”, „Sophia”, „Irin”)).

Sięgając do definicji migracji możemy w najogólniejszy sposób zauważyć, że z języka łacińskiego *migratio* oznacza wędrówkę, czyli przemieszczanie się mieszkańców kraju lub regionu jest to „ruch (fizyczny) ludności” (Tokarski 1980). Migracja posiada swoją charakterystykę pod względem środowiska powstania, dzieli się na wewnętrzną i zewnętrzną. Kolejną kategorią migracji jest sfera wpływu, na którą mają wpływ czynniki polityczne, społeczne i ekonomiczne. Możemy także dostrzec kolejne spostrzeganie migracji z perspektywy chociażby aspektu geograficzno-demograficznego, który wiąże się z opuszczeniem konkretnego miejsca i określenie losów danego człowieka (Lewis 1982, s. 7), oraz aspektu kulturowo-społecznego, który określa przenikanie społeczeństwa w określonej grupie kulturowej (Eisenstadt 1953, s. 167–180; Wójcik-Żołądek 2014). Migracja posiada także czynnik etyczny i aksjologiczny, do którego charakteru odwołuje się także Kościół katolicki, (Mariański 2016; Rembierz 2021). Od 1914 r. w Kościele katolickim obchodzony jest Dzień Emigranta, zmieniony na Dzień Migranta, a następnie od 1990 r. organizowany jest Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy, z okazji którego papież wygłasza orędzie.

W zjawisku migracji możemy również dokonać podziału pod względem kryterium dobrowolności (legalności). Migracje mogą być również nielegalne, organizowane przez zorganizowane grupy przestępcze, które w swojej działalności obejmują także „handel ludźmi”. Migracja dobrowolna dokonuje się w sytuacji zagrożenia zewnętrznego, standardu życia lub połączenia rodziny. Migracja przymusowa związana jest z działaniami politycznymi i może występować jako deportacja (przesiedlenie, zesłanie społeczności najczęściej z przyczyn narodowych i etnicznych), jako ucieczka przed prześladowaniami oraz pod presją nacisku, najczęściej politycznego (Slany 1995; Wysocka 2007, s. 13–63; Niedźwiedzki 2010; Lesińska, Okólski 2018; Castles, Miller 2011; Müller, Zielińska 2012; Grabowska 2019; Grabowska-Lusińska 2012; Zenderowski 2019). Współcześnie można zapoznać się z raportem o stanie badań nad migracjami w publikacji Horoletz, Lesińskiej i Okólskiego (2019, s. 7–42).

Ważnym aspektem poruszanego zagadnienia jest aspekt historyczny, który omawia procesy migracyjne w dziejach ludzkości (Głowniak 2012). W tej

kategorii mieści się także poszukiwanie źródeł w dziejach konkretnych narodów, które w swojej historii doświadczyły procesu migracyjnego. Takim przykładem jest zarysowana w poniższej publikacji kwestia Polaków, którzy opuścili swoją Ojczyznę po wybuchu drugiej wojny światowej.

W związku z powyższym za cel badań przyjęto potrzebę dostrzeżenia zjawiska migracji Polaków po wybuchu drugiej wojny światowej. Za metodę przyjęto analizę i syntezę literatury przedmiotu oraz metodę historyczną podczas kwerendy źródeł archiwalnych. Praca ma charakter przeglądowy i opiera się na trzech głównych formach migracji, które dla potrzeb publikacji opisano jako: deportację rosyjską na wschód, wysiedlenia przez Niemców na zachód oraz uchodźców wojennych.

Warto zauważyć, że poruszane zagadnienie posiada niezbadane zasoby źródeł archiwalnych. W związku z podjętymi badaniami w ramach projektu naukowego¹ dotarto do następujących archiwów: Archivio Storico della Segreteria di Stato i Archivio Segreto Vaticano, Archiwum polskiego hospicjum i kościoła św. Stanisława w Rzymie i Archiwum Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie: Centre des archives diplomatiques, La Courneuve, Archives nationales w Paryżu, źródła w archiwalnych w Londynie: Instytutu Polskiego i Muzeum gen. Sikorskiego, oraz The National Archives. W zasobach krajowych przeprowadzono kwerendę w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie oraz Archiwum Akt Nowych w Warszawie².

Badając zjawisko migracji z okresu międzywojennego zazwyczaj określano ją jako kontynentalną i zamorską. Należy również rozróżnić statystyki dotyczące emigracji ekonomicznej, a migracji związanej z wybuchem wojny. W Roczniku Statystyki RP i Statystyki Pracy odczytujemy dane za lata 1918–1939 i dowiadujemy się, że z Polski wyjechało ponad 2 mln osób, z czego 1,25 mln wyemigrowało do krajów europejskich głównie Francji, Belgii i Niemiec, natomiast 796 tys. wyruszyło do Stanów Zjednoczonych (Janowska 1981, s. 17). Opisując Polonię amerykańską należy dodać również takie kierunki migracji, jak Kanada, Brazylia. Polonię rozsianą po świecie pod koniec lat 30. ocenia się na około 8–9 mln osób (Roszkowski 2002, s. 32).

¹ Badania przeprowadzone w ramach projektu naukowego finansowanego ze środków Ministerstwa Edukacji i Nauki umowa nr MEiN/2021/DPI/319.

² Zasoby archiwalne kategoryzują kierunki migracji Polaków (Rumunia, Węgry, Francja, Włochy, Anglia, Belgia, Holandia, Jugosławia, Hiszpania, Portugalia, Afryka, Rosja, Finlandia, Szwecja, Turcja, Grecja).

Deportacja rosyjska na wschód

Trudny los Polaków w ZSRR miał miejsce już w latach 30., kiedy to władze radzieckie mordowały dziesiątki tysięcy Polaków likwidując polskie okręgi autonomiczne, a pozostałych deportowały do Kazachstanu i na Syberię (Mazur 2008, s. 149–153.). Po wybuchu drugiej wojny światowej pierwszymi uchodźcami byli mieszkańcy terenów zajmowanych przez wojska niemieckie. Sytuacja zmieniła się 17 września, po ataku Armii Czerwonej od wschodu. Po podpisaniu traktatu o granicach i przyjaźni we wrześniu 1939 r. ZSRR i III Rzesza wytyczyły nowe granice (Autuchniewicz 2008, s. 13–20).

Cztery deportacje Polaków w głąb Związku Sowieckiego w latach 1940–1941 rozpoczęły się w nocy z 9 na 10 lutego 1940 r. i przeprowadzone były przez NKWD. Jej celem stali się głównie wojskowi, urzędnicy, służba leśna i pracownicy kolei ze wschodnich obszarów przedwojennej Polski. W sumie ok. 140 tys. osób rozmieszczono w 115 osiedlach w 21 republikach i obwodach Związku Sowieckiego (obwody: archangielski, swierdłowski, południowe i zachodnie rejony Komijskiej Autonomicznej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej oraz Kraj Krasnojarski). Niespełna miesiąc później, 5 marca 1940 r., Biuro Polityczne Komitetu Centralnego Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) nakazało wymordowanie 14 854 polskich oficerów i policjantów z obozów jenieckich w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie oraz ponad 7 tys. osadzonych w więzieniach na Białorusi i Ukrainie. Druga deportacja z 13 kwietnia 1940 r. dotyczyła ok. 61 tys. osób (urzędników państwowych, policjantów, nauczycieli, działaczy politycznych i przedstawicieli ziemiaństwa) (Dzienia-Todorczuk, Markiewicz 2015).

Trzecia deportacja z 29 czerwca 1940 r. dotyczyła ok. 80 tys. uciekinierów spod okupacji niemieckiej (tzw. bieżęńców). Wśród nich byli przedstawiciele inteligencji (lekarze i ludzie nauki). Większość została wywieziona na Syberię (obwody: archangielski, swierdłowski, nowosybirski, republika Koma, Maryjsk, Jakuck i Kraj Ałtajski). Czwarta deportacja z 20 czerwca 1941 r. objęła 90 tys. ludzi, z czego ponad 22 tys. z tzw. Zachodniej Białorusi, również republik nadbałtyckich i Mołdawii. Więźniowie trafili głównie do Kraju Krasnojarskiego, Ałtajskiego, obwodu nowosybirskiego i Kazachstanu (Konończuk 2019).

Jak wynika z raportu znajdującego się w Archiwum Sekretariatu Stanu w Watykanie pt. *Facts and documents concerning Polish Prisoners od War*

*captured by the USSR during the 1939 Campaign*³: „W grudniu 1944 r. Rada Ministrów Rządu RP w Londynie powołała Komisję Specjalną do zbadania sprawy 15 tys. polskich jeńców wojennych zaginionych w ZSRR. Komisja przystąpiła do gromadzenia wszystkich dostępnych materiałów i dokumentów. Na podstawie zgromadzonego materiału grupa ekspertów sporządziła wstępny raport, który stanowi prezentację faktów i dokumentów wraz ze skróconymi wnioskami⁴. Na podstawie informacji otrzymanych z wymienionego powyżej raportu, Rząd Polski w Londynie oszacował ogólną liczbę obywateli polskich deportowanych przez władze sowieckie w latach 1939–1941 na 1,5–2 mln⁵.

Wysiedlenia przez Niemców

Los Polaków w Niemczech pogorszył się już po dojściu Hitlera do władzy (Roszkowski 2002, s. 32). W okresie 1939–1941 władze niemieckie prowadziły masowe wysiedlenia Polaków z ziem wcielonych do Rzeszy. Literatura przedmiotu podaje około 700–800 tys. Polaków wywiezionych na roboty przymusowe do Niemiec i na terenie Generalnego Gubernatorstwa (Łuczak 1979, s. 18.). Proces przesiedleńczy, nazywany przez Niemców *Generalsiedlungsplan* (Generalny Plan Przesiedleńczy), miał szerszy charakter germanizacyjny społeczeństwa polskiego. Przesiedlenia trwały przez cały czas trwania drugiej wojny światowej począwszy od września 1939 r. aż po ostatnie chwile obecności wojsk niemieckich na terenie Polski. Pierwsze przesiedlenia objęły Wybrzeże i Wielkopolskę, w dalszej kolejności całe Pomorze oraz Kujawy, zachodnią i północną część Mazowsza, ziemię łódzką i Śląsk z Zagłębiem Dąbrowskim. Ofiarami przesiedleń byli najczęściej uciekający przed skutkami wojny obywatele polscy. Lokalne władze niemieckie organizowały również tzw. „dzikie” wypędzenia z terenów zarządzanych przez zamieszkałą mniejszość niemiecką (Rutkowska 2003; Chrzanowski 2004). Wysiedlenia organizowane były przez policję bezpieczeństwa, Centralę Przesiedleńczą oraz Główny Urząd Rasy

³ Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati (S.RR.SS.), Archivio Storico, Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari (dalej: AA.EE.SS.), Periodo V, Polonia, Governo polacco ricostituito all'estero. Informazioni varie, pos. 201 b, k. 385–627.

⁴ Raport został określony jako ściśle poufny „This report be treated as strictly confidential”. Ibidem, k. 386.

⁵ Ibidem, k. 469v.

i Osadnictwa SS. Działania wspierane były często przez Wehrmacht, żandarmerię, jednostki policji i SS. Plany przesiedleńcze realizowane okresie od jesieni 1939 r. do 1945 r. dotyczyły czterech jednostek administracyjnych utworzonych na ziemiach włączonych: okręgu Gdańsk–Prusy Zachodnie, okręgu Kraj Warty, rejencji ciechanowskiej i prowincji górnośląskiej i dotknęły co najmniej 895 tys. osób. W omawianym okresie dokonano największej depolonizacji wsi w okręgu Kraju Warty, który został uznany za wzorcowy okręg wzorcowy (*Mustergau*) w koncepcji germanizacji. Wysiedlenie objęło co najmniej 61 331 polskich rodzin rolniczych z 3097 miejscowości wiejskich, które zostały przekazane osadzonym Niemcom. Podczas drugiej wojny światowej wysiedlono z tych terenów ok. 1,65 mln Polaków (Wardzińska 2017, s. 466; Szymański 2006).

Uchodźstwo wojenne

Szacuje się, że we wrześniu 1939 r. ok. 125–150 tys. polskich wojskowych i cywili udało się w kierunku Rumunii, Węgier, ale i na Łotwę, Litwę (Later-Chodyłowa 1997; Kołodziej 1996; Grzybowski 2021) oraz do Skandynawii (Olszewski 1993; 2005).

We wrześniu 1939 r. na teren Rumunii trafił Prezydent RP z Rządem, Sztab Główny oraz Wódz Naczelny. Na terenie kraju, który przyłączył się do wojny po stronie Niemiec, trafiło ok. 30 tys. żołnierzy i 20 tys. osób cywilnych. W proces pomocy Polakom włączyła się Polonia rumuńska. W akcji ewakuacyjnej z 1940 r. w ramach Centralnego Komitetu Pomocy Ofiarom Wojny w Czerniowcach oraz Centralnego Polskiego Komitetu Pomocy dla Uchodźców Polskich w Rumunii, na terenie Rumunii w 1940 r. pozostało tylko 4,5 tysiąca Polaków (Dubicki 1990; 1994; 1995).

Również na Węgrzech we wrześniu i październiku 1939 r. znalazło się ok. 40 tys. polskich żołnierzy oraz ok. 100 tys. cywili. Żołnierze zostali internowani w obozach na terenie Węgier (Lagzi 1980, s. 252).

Kolejnym etapem ewakuacji polskich żołnierzy i cywili z terenów Rumunii i Węgier była Francja. Internowani, dzięki „elastycznej” polityce Rumunii i Węgier, przedostali się trasą przez Jugosławię i Włochy do Francji, aby tam od października 1939 r. formować Polskie Siły Zbrojne. Należy w tym miejscu podkreślić przychylność Jugosławii, która 5 września 1939 r. ogłosiła formalną neutralność, odzegnując się od wojny w Europie (jak wiemy tylko do 1941 r.,

kiedy to broniła się sama) (Karolak 2015, s. 117–138). Nieco odmienna sytuacja była z Włochami, które oficjalnie były sojusznikiem Niemiec, jednak jeszcze we wrześniu nie zorganizowały swoich działań. Jednocześnie przychylnie społeczeństwo i dyplomacja włoska, włącznie z watykańską, przyczyniły się do ewakuacji polskich żołnierzy do Francji, a część społeczeństwa pozostała na terenie Włoch (Strzałka 2002; Henczel-Wróblewska 2006). Organizowany tzw. „przejazd robotników” był realizowany pod hasłem sprawy *stricte* cywilnej. Można jeszcze wspomnieć, że alternatywna trasa żołnierzy Wojska Polskiego do Francji prowadziła także przez Grecję, przy wsparciu władz lokalnych.

Jak wskazują dane źródłowe, proces tworzenia Polskich Sił Zbrojnych we Francji przebiegł bardzo sprawnie. Do połowy czerwca 1940 r. ewakuowało się 22 tys. żołnierzy z Rumunii (73–75% ogółu) oraz 21 tys. żołnierzy z Węgier (ok. 52% ogółu). Jednak nie wszyscy dotarli do Francji przed jej klęską. Szacuje się, że ok. 33 tys. żołnierzy polskich trafiło do Francji, ok. 4 tys. do Syrii, inni „utknęli” w drodze i szukali dalszej trasy głównie do Wielkiej Brytanii, w której w dalszym ciągu odtwarzano polską armię. Kolejne ok. 85 tys. żołnierzy trafiło do Francji przez Jugosławię i Włochy. Ok. 50 tys. stanowili rekruci francuskiej Polonii, a resztę, w zdecydowanej większości, żołnierze ewakuowani z Węgier i Rumunii (Dubicki 1990).

Wchodząca w skład 8 Armii Francuskiej, Druga Dywizja Strzelców Piechoty, po ciężkich walkach w rejonie Belfort, czyli w pobliżu granicy szwajcarskiej, pomimo braku amunicji, postanowiła się nie poddawać. Dowódca gen. Bronisław Prugar-Ketling 19 czerwca 1940 r. wydał rozkaz przekroczenia granicy Szwajcarii. Odbyło się to w całkowitym zachowaniu szyku, ze sztandarami i bronią. W taki sposób, zgodnie z Konwencją Genewską, do Szwajcarii trafiło ok. 12 500 internowanych Polaków (Bonjour 1970, s. 47; Wołski 2016, s. 31).

Bardzo ważnym państwem, które zareagowało po ostatecznej klęsce Polski w kampanii jesiennej 1939 r. była Turcja, która oświadczyła, że nie uznaje aktów podboju państwa polskiego, a obecną sytuację uważa za wynikającą z przejściowych okoliczności wojennych (Sokolnicki 1965, s. 70; Olszowska 2022, s. 232–248; Łątka 1980, s. 80.). Wsparcie dla uchodźców polskich w Turcji polegało na zgodzie na tranzyt polskich wojskowych oraz transportów z cenną zawartością wywiezioną z kraju. To właśnie w Stambule już 17 września 1939 r. załadowano na brytyjski statek rezerwy złota Banku Polskiego, warte 330 mln zł i ważące prawie 70 ton, eskortowane przez dwudziestu urzędników, w tym byłego ministra skarbu Ignacego Matuszewskiego i głównego skarbnika Banku Polskiego Stanisława Orczykowskiego (Kloc 2018, s. 506–513). Do Turcji ewakuowano również ambasadę polską w Bukareszcie wraz z jej archiwum.

Wydawano bez problemu wizy pobytowe polskim dyplomatom i ich rodzinom (Dopierała 1988, s. 286).

Do czerwca 1940 r., czyli czasu kapitulacji Francji, ze Stambułu oraz z portu w Mersin odpływały statki do Palestyny oraz na Cypr (Pietrzak 2012, s. 108). Były to centra tranzytu dla polskich żołnierzy przedostających się do Syrii oraz Francji. W dalszej części wojny Turcję brano pod uwagę jako miejsce azylu dla obywateli polskich przebywających w krajach bałkańskich.

Dużym problemem dla mieszkańców Turcji było zorganizowanie pomocy dla przybyłych Polaków, którzy potrzebowali zakwaterowania, wyżywienia oraz niejednokrotnie opieki medycznej. Dzięki wsparciu nuncjusza apostołskiego Angela Giuseppe'a Roncallego (późniejszego papieża Jana XXIII) powstał Komitet Pomocy Uchodźcom w Turcji. Schronienie dla niektórych udało się znaleźć nawet w budynku ambasady (Sokolnicki 1965, s. 46).

W konsekwencji poddania się Francji kolejnym kierunkiem migracji wojennej była Wielka Brytania. Z dokumentacji archiwalnej wiadomo, że w Londynie powstał nawet specjalny Referat Ewakuacyjny, który funkcjonował w czasie trwania wojny.

Sygnalizując kierunki migracji wojennej można wymienić wiele krajów, do których w różnych okolicznościach zmierzali nasi rodacy. W tym miejscu warto wymienić przykładowe organizacje polonijne w celu zwrócenia uwagi na organizowane w poszczególnych krajach wsparcie walczącym Polakom. Państwem, które już 10 września 1939 r. przystąpiło do wojny była Kanada. Przedstawiciele władz państwowych Kanady kierowali budujące słowa do zgromadzonej ponad 150-tysięcznej Polonii. Utworzono tam również Kanaadyjskie Towarzystwo Przyjaciół Polski (Canadian Friends of Poland), które w okresie trwania działań militarnych, podczas wielu wydarzeń kulturalnych, zbierało środki finansowe na pomoc walczącym (Reczyńska 1997; Moćkun 2016, s. 77–104).

Do kolejnych miejsc, w kierunku których zmierzali Polacy możemy zaliczyć także polskie skupiska w południowej Azji i Afryce. Powstały one głównie w wyniku ucieczek i ewakuacji Polaków z obszarów okupowanych lub zdominowanych politycznie przez państwa osi. Dlatego pierwsze polskie skupiska powstały w Afryce Północnej (posiadłości francuskie) oraz w Palestynie, Rodezji Północnej, w niewielkim stopniu także w Indiach Brytyjskich. Uciekinierzy ze Związku Sowieckiego kierowali się do krajów Afryki Wschodniej i Południowej, jak: Tanganika, Kenia, Rodezja Północna, Uganda, Rodezja Południowa, Unia Południowej Afryki, krajów Bliskiego Wschodu (głównie Iran), Indie Brytyjskie oraz Szanghaj.

W czasie walk na wybrzeżu Afryki Północnej wiosną 1940 r. powstała Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich dowodzona przez gen. Stanisława Kopańskiego. Jesienią brygadę skierowano do Egiptu, w którym wzięła udział w obronie Tobruku i uczestniczyła w przełamaniu obrony włoskiej w rejonie El Ghazala. Również Polscy piloci brali udział w obronie afrykańskiego nieba przed eskadrami niemieckimi i włoskimi (Gelewski 1996; Król 1991).

W wyniku ewakuacji ludności cywilnej z armią gen. Władysława Andersa powstały pierwsze w dziejach polskiej diaspory Polaków w Nowej Zelandii (Pahiatua) i Meksyku (Santa Rosa) (Wróbel, 2016, s. 12–35; Knopek 1998, s. 53–64).

Podsumowanie i wnioski

Podjęta tematyka badań wpisuje się w wieloletnie poszukiwanie źródeł dziejów polskiej migracji XX i XXI w. Samo zagadnienie migracji rozumiane w tak szeroki sposób skłania badacza do odkrywania pewnych prawidłowości, które generują przemieszczanie się ludności również we współczesnym świecie.

Jak można wywnioskować z powyższego opracowania, za główną hipotezę badawczą przyjęto motywację migracji wywołaną wybuchem konfliktu zbrojnego, a dokładnie drugiej wojny światowej. Aktualnie procesy migracyjne motywowane są podobnie i prowokują konflikty zbrojne. Zróżnicowana sytuacja ekonomiczna i polityczna w poszczególnych częściach świata powoduje powstawanie kolejnych punktów zapalnych w geopolitycznym znaczeniu relacji międzynarodowych.

Szacując skalę migracji Polaków w pierwszych miesiącach drugiej wojny światowej spotykamy się z różnymi danymi statystycznymi. Wynika to z braku informacji z ciągle niedostępnych w pełni archiwów rosyjskich. Według podziału zastosowanego w pracy, można stwierdzić, że w latach 1939–1941 władze sowieckie deportowały na wschód nawet ok. 1,5–2 mln osób (według raportu Rządu Polskiego w Londynie). Na podstawie częściowo odkrytych po 1990 r. archiwów rosyjskich wyliczono, że w samych czterech deportacjach w głąb Związku Sowieckiego w latach 1940–1941 wywieziono ok. 371 tys. Polaków wszelkiego stanu i wykształcenia. Niemcy w trakcie drugiej wojny światowej wysiedlili ok. 1,65 mln Polaków, w tym około 700–800 tys. wywieziono na roboty przymusowe do Niemiec i na teren Generalnego Gubernatorstwa. Natomiast uchodźstwo wojenne w pierwszych miesiącach wojny wywołało migrację

ok. 200 tys. polskich wojskowych i cywili w kierunku Rumunii (ok. 30 tys. żołnierzy i 20 tys. osób cywilnych), Węgier (ok. 40 tys. polskich żołnierzy oraz ok. 100 tys. cywili), a także na Łotwę i Litwę. Następnie do połowy czerwca 1940 r. w kierunku Francji ewakuowało się 22 tys. żołnierzy z Rumunii (73–75% ogółu) oraz 21 tys. żołnierzy z Węgier (ok. 52% ogółu). Ok. 85 tys. żołnierzy trafiło do Francji przez Jugosławię i Włochy. Warto pamiętać również o ok. 4 tys. żołnierzy, którzy trafili do Syrii oraz po upadku Francji do Wielkiej Brytanii. Wraz z rozwojem działań zbrojnych, polski mundur obecny był na wszystkich frontach wojny. Działania militarne wspierała także Polonia rozsiana po świecie.

Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, w jakiej skali rozwój migracji może być spowodowany przez wojnę, pokazuje, że sytuacja, w której Polacy znaleźli się w wyniku wybuchu drugiej wojny światowej rozproszyła uchodźców polskich praktycznie na cały świat. Zasygnalizowane w pracy kierunki wymuszonego opuszczenia kraju przez Polaków z perspektywy lat wskazują na międzynarodowy charakter skutków drugiej wojny światowej.

Kolejnym pytaniem i zarazem poszukiwaniem wniosku jest określenie genezy każdego konfliktu zbrojnego. Analogicznie można stwierdzić, że na ograniczenie procesów migracyjnych decydujący wpływ może mieć refleksja nad ideologiami, które funkcjonowały w okresie międzywojennym, jak również aktualizowane są współcześnie. Każda refleksja skutecznie eliminująca współczesne zagrożenia szeroko rozumianego bezpieczeństwa, w aspekcie troski o rozwój i stabilizację społeczeństwa, zapewne przyczyni się nie tylko do poszanowania odmienności kulturowej, ale i zapewni długoterminowy ład międzynarodowy.

Bibliografia

- Autuchniewicz J. (2008), *Stan i perspektywa badań nad deportacjami Polaków w głąb ZSRR oraz związane z nimi problemy terminologiczne*, (w:) Zwolski M. (red.), *Exodus. Deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań*, Wydawnictwo IPN, Warszawa-Białystok, s. 13–20.
- Bonjour E. (1970), *Geschichte der schweizerischen Neutralitat*, t. 6, Helbing & Lichtenhahn, Basel.
- Castles S., Miller M.J. (2011), *Migracje we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Chrzanowski B. (2004), *Wypędzenia z Pomorza*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, nr 5(40).
- Dopierała K. (1988), *Emigracja polska w Turcji w XIX i XX wieku*, Polonijne Centrum Kulturalno-Oświatowe Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Lublin.
- Dubicki T. (1990), *Żołnierze polscy internowani w Rumuni w latach 1939–1941*, Wojskowy Instytut Historyczny, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Dubicki T. (1994), *Wojsko polskie w Rumunii w latach 1939–1941*, Warszawska Oficyna Wydawnicza „Gryf”, Warszawa.
- Dubicki T. (1995), *Polscy uchodźcy w Rumunii, 1939–1945: Studia i materiały*, Warszawska Oficyna Wydawnicza „Gryf”, Warszawa.
- Dzienis-Todorczuk M., Markiewicz M., (2015), *Wagony szły na Wschód. Rzecz o sowieckich deportacjach z lat 1940–1941*, „Pamięć.pl”, nr 2, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/nkwd/31258,Wagony-szly-na-Wschod-Rzecz-o-sowieckich-deportacjach-z-lat-1940-1941.html> [dostęp: 10.10.2023]
- Eisenstadt S.N., (1953), *Analysis of Patterns of Immigration and Absorption of Immigrants*, „Population Studies”, nr 2.
- Gelewski T. (red.) (1996), *Polacy w obronie Tobruku*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Olsztynie, Olsztyn.
- Główniak K. (2012), *Zjawisko migracji – rys historyczny*, „Historia i Polityka” nr 8(15).
- Grabowska I. (2019), *Otwierając głowy. Migracje i kompetencje społeczne*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Grabowska-Lusińska I. (2012), *Migrantów ścieżki zawodowe „bez granic”*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Grzybowski J. (2021), *Emigracja zarobkowa z Polski na Łotwę i do Estonii w latach 1928–1939*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Henczel-Wróblewska L. (2006), *Dzieje Polaków we Włoszech*, UAM, Kalisz-Poznań.
- Horolets A., Lesińska M., Okulski M., (2019), *Raport o stanie badań nad migracjami w Polsce po 1989*, <http://igsegp.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2019/01/Raporto-stanie-bada%C5%84-nad-migracjami-w-Polsce-po-1989-roku.pdf> [dostęp: 12.04.2022].
- Horolets A., Lesińska M., Okólski M. (2019), *Stan badań nad migracjami w Polsce na przełomie wieków. Próba diagnozy*. „Studia Migracyjne– Przegląd Polonijny”, nr 2(172).
- Janowska A. (1981), *Emigracja zarobkowa z Polski 1918–1939*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Karolak A. (2015), *Ruch oporu w Jugosławii w okresie II wojny światowej w audycjach rozgłośni im. Tadeusza Kościuszki*, „BALCANICA POSNANIENSIA”, nr XXII/2.
- Kloc K. (2018), *Michał Sokolnicki 1880–1967. Piłsudczyk – historyk – dyplomata*, Wydawnictwo Arcana, Kraków.
- Knopek J. (1998), *Z dziejów Polonii afrykańskiej*, (w:) Koseski A. (red.), *Emigracja z ziem polskich w XX wieku*, Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusku, Pułtusk.
- Kołodziej E. (1996), *Emigracja z ziem polskich i Polonia 1939–1965. Informator o źródłach przechowywanych w Centralnych Archiwach Państwowych w Polsce*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa.
- Konończuk W. (2019), *Sztuka przetrwania. Deportacje sowieckie z powiatu bielskiego 1940–1941. Relacje zesłańców, koncepcja, redakcja*, Wydawnictwo IPN, Warszawa.
- Król W. (1991), *Walczyłem pod niebem Europy*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Lagzi I. (1980), *Uchodźcy polscy na Węgrzech w latach drugiej wojny światowej*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa.
- Later-Chodyłowa E. (1997), *Polacy i Polonia w Finlandii*, Oficyna Wydawnicza Kucharski, Warszawa
- Lesińska M. i Okólski M. (red.), (2018), *25 wykładów o migracjach*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Lewis G.L., (1982), *Human Migration. A Geographical Perspective*, Croom Helm, London.
- Łątka J.S. (1980), *Polacy w Turcji*, Polonijne Centrum Kulturalno-Oświatowe Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Lublin.
- Łuczak C. (1979), *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Mariański J. (2016), *Godność ludzka jako wartość społeczno-moralna: mit czy rzeczywistość? Studium interdyscyplinarne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Mazur M. (2008), *Polacy w Kazachstanie*, (w:) Zwolski M. (red.), *Exodus. Deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań*, Wydawnictwo IPN, Warszawa-Białystok.
- Moćkun S. (2016), *Kultywowanie tradycji polskich w Kanadzie przez Polonię i emigrację wojenną w latach 1939–1945*, (w:) Wejs-Milewska V., Rogalewska W. (red.), *Powrześnieowa emigracja niepodległościowa na mapie kultury nie tylko polskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.

- Niedźwiedzki D. (2010), *Migracje i tożsamość. Od teorii do analizy przypadku*, ZW NOMOS, Kraków.
- Olszewski E. (2008), *Polska emigracja do Skandynawii w XX wieku*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Olszewski E. (2005), *Emigracja polska w Danii 1893–1993*, Wydawnictwo PAN, Warszawa-Lublin.
- Olszowska K.W. (2022), *Polskie uchodźstwo w Turcji podczas II wojny światowej*, „Remembrance and Justice”, nr 1(39).
- Pietrzak J. (2012), *Polscy uchodźcy na Bliskim Wschodzie w latach drugiej wojny światowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Reczyńska A. (1997), *Piętno wojny. Polonia kanadyjska wobec polskich problemów lat 1939–1945*, Wydawnictwo Nomos, Kraków.
- Rembierz M. (2021), *Migracje*, (w:) Świercz P. (red.), *Słowniki Społeczne. Etyka Polityczna*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Kraków.
- Roszkowski W. (2002), *Historia Polski 1914–2001*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Rutowska M. (2003), *Wysiedlenia ludności polskiej z Kraju Warty do Generalnego Gubernatorstwa 1939–1941*, Instytut Zachodni, Poznań.
- Slany K. (1995), *Między przymusem a wyborem. Kontynentalne i zamorskie emigracje z krajów Europy Środkowo-Wschodniej (1939–1989)*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Sokolnicki M. (1965), *Dziennik ankarski 1939–1942*, t. 1, Wydawnictwo Veritas, Londyn.
- Stasiński K. (1961), *Polscy uchodźcy na Węgrzech w latach 1939–1945*, „Przegląd Historyczny”, z. 2.
- Strzałka K. (2002), *Między przyjaźnią a wrogością. Z dziejów stosunków polsko-włoskich (1939–1945)*, Wydawnictwo Arcana, Kraków.
- Szymański A. (2006), *Hitlerowskie wysiedlenia Polaków z Ziemi Pleszewskiej i Jarocińskiej w latach 1939–1945*, Pleszewskie Towarzystwo Kulturalne, Muzeum Regionalne w Pleszewie, Pleszew.
- Tokarski J. (red.) (1980), *Słownik wyrazów obcych*, PWN, Warszawa,
<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/migracje;3941121.html> [dostęp: 10.10.2023].
- Wardzyńska M. (2017), *Wysiedlenia ludności polskiej z okupowanych ziem polskich włączonych do III Rzeszy w latach 1939–1945*, Wydawnictwo IPN, Warszawa.
- Wolski J. (2016), *Szwajcaria na wychodźczym szlaku*, (w:) Wejs-Milewska V., Rogalewska W. (red.), *Powrześnieowa emigracja niepodległościowa na mapie kultury nie tylko polskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.

- Wójcik-Żołądek M. (2014), *Współczesne procesy migracyjne: definicje, tendencje, teorie*, Studia „BAS”, nr 4(40).
- Wróbel J. (2016), *Geografia, demografia i profil społeczny polskich skupisk emigracyjnych w okresie powojennym*, (w:) Łukasiewicz S. (red.), *Polska emigracja polityczna 1939–1990. Stan badań*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa.
- Wysocka E. (2007), „My” i „oni” – dlaczego tak trudno być razem? *Odpowiedź pedagoga, psychologa i socjologa*, (w:) Lalak D. (red.), *Migracja, uchodźstwo, wielokulturowość. Zderzenie kultur we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa.
- Zenderowski R. (red.) (2018), *Mieliśmy swój dom, w którym byliśmy szczęśliwi... Konflikty etniczne na terytorium byłej Jugosławii w narracjach uchodźców i imigrantów z państw postjugosłowiańskich mieszkających w Austrii*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa.

Afiliacja: **ks. dr hab. Sławomir Bylina, prof. KUL**
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Nauk Społecznych
Katedra Socjologii Bezpieczeństwa i Kryminologii
Al. Raławickie 14
20-950 Lublin
e-mail: slawekbylina@kul.pl

